

UDK 821.163.4(091)Petrović Njegoš Petar II
Pregledni rad

Danilo RADOJEVIĆ (Podgorica)

Dukljanska akademija nauka i umjetnosti

OSVRT NA NJEGOŠEVO DJELO U KONTEKSTU VLADAVINE OSMANLIJA

Njegoš kao državnik, političar i diplomata iskazivao je stavove prema aktuelnom položaju balkanskih naroda pod turskom vladavinom. Osim u diplomatskoj i drugoj prepisci, te svoje poglede transponovao je u pjesničkim djelima. Njegoševi stavovi prema turskoj vlasti često nijesu objektivno analizirani u obimnoj literaturi o tome velikom crnogorskom stvaraocu, već su uopštavani i uzimani kao njegov (isključivi) odnos prema islamskoj religiji. Njegoševoj osudi metoda otomanske vlasti, kada je ona koristila religiju kao podsticaj i oslonac za invazione i osvetničke pohode, davano je značenje antagonizma prema islamskoj religiji. Nužno je naglasiti tu distinkciju koja je prisutna u Njegoševu pjesničkom oblikovanju tadašnjih aktuelnih balkanskih problema. Posebno je potrebno istaći razlike u Njegoševim odnosima prema tome pitanju, tj. njegov razvojni put od stavova koji su bili usmjereni kao neposredni podsticaji balkanskim narodima na oslobodilačku borbu – do onih njegovih misaono-filozofskih sažetaka o konfliktima u prirodi i društvenijem odnosima.

Ključne riječi: Njegoš, islam, otpor okupaciji i nadreligijski Njegoševi pogledi, zloupotreba Njegoševog djela za velikodržavne (velikosrpske) ciljeve

Petar II Petrović Njegoš, mitropolit i državnik, najznačajniji je crnogorski pjesnik. Njegova glavna djela, *Luča mikrokozma*, *Gorski vijenac* i *Šćepan Mali*, stoljeće i po predmet su istraživanja i komentaranja više slavenskih i drugih književnih kritičara i historičara. Dva djela, *Gorski vijenac* i *Luča mikrokozma*, posebno su izazivala interes kritike i više puta su prevedena na strane jezike.

Njegoš je djelovao u prvoj polovini 19. stoljeća kad je mapa evropskih država bila daleko drukčija nego danas. On je bio uporni i otvoreni borac protivu turske okupacije balkanskih zemalja, što potvrđuje njegova sačuvana diplomatska i druga obimna prepiska; sadržajno-tematski njegova pjesnička djela ispunjena su pomenutim problemima.

Trajnu poetsku vrijednost Njegoš je postigao u onim segmentima svojega literarnog djela u kojima traga za korijenima i uzrocima zala na Zemlji. Razmatrajući ljudski usud, prilazio je čovjeku sa moralnoga aspekta, čime je odbacio stav po kome je vjerska pripadnost bitno mjerilo za ocjenjivanje životnog puta pojedinca: „laktom vjere glupost čojka mjeri“.

Smatrao je da svaka religija treba da ostane čista jer su čovjekova djela vremena: „sve oltare (...), trone i kumire / u prah razvija vrijeme rukom groznom“.¹ Otuda izlazi pjesnikova vjerska tolerancija koju je iskazao u stihovima: „Čist put osta sili vjerovanja (...) / svak uz svoju neka leti zraku; / prostora je dosta k žrtveniku, / svi uz jednu - ne biva tjeskote“.² Njegoš tom porukom želi osloboditi vjernike oštećenja vjerske tjeskobe i konfliktnoga agona, pa kaže da se svak može molitvama uspinjati do božanskoga trona, te da to može činiti i uz jednu zraku (preko iste vjere).

Nerazumijevanje ovoga višeg misaonog sloja Njegoševih vjersko-moralnih poruka prisutno je u kritici o njegovu djelu, što je otvaralo put onima koji su te poruke pretvarali u pozive na vjerska sukobljavanja. Za takve svrhe najviše je korišćen osnovni motiv *Gorskog vijenca* – „istraga poturica“. U vremenu kad je napisano to djelo (1846) crnogorski narod nalazio se u stanju kontinuirane borbe za očuvanje slobodne egzistencije pa je prevjeravanje značilo izdaju narodnih interesa; primanje islama donosilo je privikavanje na prisustvo okupatora na crnogorskome tlu, tj. imalo je karakter „zatupljivanja oštrice borbenosti, razblaživanja konfrontacije“.³

Neki komentatori toga Njegoševa djela pokušavali su odgovoriti na pitanje da li se stvarno dogodila pomenuta „istraga“. Tzv. „Zapis o istrazi“ pripisuje vladici Danilu, crnogorskome vladaru s kraja 17. vijeka, da je bio njen pokretač. Navodno, on je autor toga „zapisa“ u kome poziva na obračun sa prevjerenicima, čime je trebalo naknadno istorijski potvrditi Njegoševu poetsku fantaziju. Međutim, utvrđeno je da tekst nije pisan Danilovom rukom. Do toga zaključka došao je istoričar Ilarion Ruvarac, a istragu je vezao za ustanak iz 1687. godine, koji je podignut pod vođstvom vladike Visariona Borilovića. Istoričar Risto Dragičević konstatovao je da je, krajem 17. stoljeća, svuda oko Crne Gore vršeno „masovno prelaženje u islam“, što je bilo uslovljeno „teškim pritiskom turskih vlasti“.

¹ Misao, knj. II, 163.

² *Op. cit.*, knj. II, 176.

³ D. Radojević, predgovor *GV*, Zagreb 1981, 9.

Porta nije napuštala stav da je Crna Gora njena pokrajina, pa su otuda slijedile kaznene ekspedicije i trajni pritisci da bi bila ubijena volja za otporom. S druge strane, borba protivu tzv. poturica „nije bio akt koji se dogodio jednog dana. Njegoš je morao, da bi doveo do dramskog naboja i konflikta dvije etike, dva pogleda na svijet – nosioce borbe za nacionalnu slobodu i predstavnike brutalne agresije, – sliti sudare u jednu tačku, i u određeno vrijeme“.⁴ U djelu *Gorski vijenac* pjesnik je želio dati primjer drugim balkanskim narodima, da se ugledaju na crnogorsku borbenu etiku, da moraju odlično odbačiti kompromise i prekinuti sa svikavanjem na potčinjenost.

U Njegoševo vrijeme, kad je Otomanska Imperija još držala veliki dio Balkana, evropske kolonijalne sile bile su na vrhuncu ostvarivanja svojih osvajačkih apetita i nijesu mogle imati razumijevanja za pozive u pomoć u borbi za oslobođenje. Neke od njih bile su protivu toga da Turska i dalje drži teritorije koje je zauzela u periodu feudalne invazije, ali samo u toliko koliko su same htjele da zamijene tursku vlast. S druge strane, koliko je crnogorski borbeni glas bio usamljen, svjedoči Njegoš u pismu ruskom ministru spoljnih poslova Neseljrodeu (1844) da su Albanci i Bošnjaci, kao Portini privrženici, „od davnina zakleti crnogorski neprijatelji, i kad im pođe za rukom da nam što urade, oni tada nad nama izlivaju svu gnusobu svoje nečovječnosti“.⁵

Poznata je Njegoševa osuda toga evropskog hladnog pogleda na zbivanja u Turskoj. Samo su istaknuti pojedinci dizali glas, kao što je učinio škotski pjesnik Lord Bajron koji je iskazivao simpatije prema helenskome ustanku, osuđujući osvajačke ratove. Ti pogledi odveli su Bajrona u Grčku da bi pomogao ustanicima; taj gest je u skladu s njegovim shvatanjem uloge literature kao kritike nehumanih odnosa. Bajron je u Grčkoj ubrzo i imro (1824). I naš pjesnik Njegoš bio je, kako je sam zapisao, protivnik tiranije i ljubitelj „blagorazumne slobode“, bio je pjesnik oslobodilačkih i humanih ideja, kao i lord Bajron; jednako su osuđivali nasilje nad malim narodima.

Njegoševa poezija sadrži energiju koja pokreće na otpor onima koji ukidaju slobodu. U drami *Šćepan Mali* jedan od glavnih likova, iguman Teodosije Mrkojević, objašnjava ruskom izaslaniku knezu Dolgorukovu, da su Turci „posrnuli“ pred jakim evropskim državama, ali za Crnogorce oni su i dalje krupan protivnik: „Mi smo šaka malena naroda, / bogu hvala opita slobodom“.

Odnos Porte prema katoličkoj crkvi, sudioniku otpora daljem širenju Otomanske Imperije na evropskome tlu, ispoljio se i na Dukljansko-barsku nadbiskupiju. Porta je produžila procese potiskivanja katoličke konfesije, koji su bili započeti i trajali u vrijeme 170-godišnjeg raškog pošedovanja

⁴ D. Radojević, *op. cit.*, 9.

⁵ Pismo, III, 123.

dukljanske (zetske) države. Osnivanjem Pečke patrijaršije (1557), Porta je forsirala pravoslavnu konfesiju, pa je jurisdikciju te patrijaršije proširila na evropske teritorije koje je osvojila turska vojska. Turske državne institucije ometale su rad katoličkome sveštenstvu pa je Dukljansko-barska nadbiskupija, najstarija vjerska institucija na ovome prostoru, gubila vjernike, koji su prelazili u pravoslavlje ili islam, a značajan dio njih iselio se u područja Mletačke Republike. Grad Bar, sjedište Dukljansko-barske nadbiskupije, pretao je biti centar, nadbiskupi su rezidirali na mletačkoj teritoriji, u Budvi i Perastu. O položaju katoličke crkve u Crnoj Gori, u tome vremenu, ostavio je dokumentovani izvještaj nadbiskup Marin Bici, koji je podnio papi Pavlu V, 1610. godine.⁶

Težnje Njegoševe za oslobođenjem djelova crnogorske teritorije praćene su od ruske diplomatije pa su stizale opomene da obuzda Crnogorce od upada na teritorije koje su držali Turci. Ruski konzul Gagić pisao mu je da „više valja sloboda naroda crnogorskog nego jedan vezir skadarski i njegovo prijateljstvo“. Na taj način je ruska diplomatija odvrćala Njegoša da omogući azil veziru koji se pobunio protivu Porte.

Stvarni položaj crnogorskoga naroda Njegoš je sažeo u pismu iz 1843: „Mi smo u rat sa svijem Turcima okolo nas, kako gotov svagda smo. Oni su svagda složni na naše zlo“. Međutim, Njegoš se nije zaustavljao na osudi okupacije, već je stalno bio obuzet mišlju o osamostaljivanju slavenskih naroda koji su bili u sastavu Austrije, pa je (rezignirano) zapisao da „neko nadahnuće upravlja Slavjanima, te se samovoljno u tuđe verige vežu“. On je u svojim pjesničkim djelima i prepisci jasno iskazivao osudu svih osvajača koji su se javljali kroz vremena. U spjevu *Luča mikrokozma* to je iskazao kad je u vođe legionara zlih duhova protivu Tvorčevoga poretka, pored Satane, unio imena tri velika osvajača: Napoleona, Cezara i Aleksandra (Makedonskog), čija je imena dao čitajući ih obratno (Neolopan, Razec, Askela).

Njegoš je bio prinuđen da dokazuje diplomatiji velikih sila da borba crnogorskoga naroda ima odbrambeni i oslobodilački karakter, a da Turci „pred evropskom diplomatijom nose lažnu masku civilizacije i poretka“, pa Crnogorce oglašavaju hajducima. Zato on koristi crkvenoslavensku riječ „gnusan“ da bi iskazao prirodu okupatora. Ta i slične Njegoševe nominacije Turaka imale su funkciju podizanja kolektivnog otpora osvajaču koji se uporno držao logike iz feudalnoga doba. U tim segmentima pjesničkih djela Njegoš je (svjesno) odustajao od metaforičkih i dubljih iskaza, prelazio je na žučnu retoriku, što je bilo primjereno onovremenom stanju duha, stalno usmjerenog na istoga neprijatelja, s kojim su se sudarale mnoge crnogorske generacije.

⁶ M. Bici, *Iskušenja na putu po Crnogorskom Primorju, Albaniji i Srbiji*, Budva 1985.

U naše vrijeme, u kataklizmičkim momentima raspada Jugoslavije, od 1988, korišćeni su istrgnuti segmenti iz Njegoševa djela, u njima je nalaženo uporište za propagandu velikodržavne ideje i genocidnih pretenzija, za manipulaciju slabo obaviještenim populansom, okovanim tradicionalnom epskom svijesću. Tako su, na primjer, zloupotrijebljeni Njegoševi stihovi: „Što će đavo u kršćenu zemlju“; „Diže narod, krsti zemlju“; „Udri za krst za obraz junački“. Ili stihovi: „Velikaši proklete im duše, / na komate razdrobiše carstvo (...). / Raspre šeme posijaše gorko“. Međutim, Njegoš je u *Gorskom vijencu* kroz taj poetski iskaz htio dati sliku iz feudalnoga doba. Za posebnu socio-psihološku analizu je nivo ispoljene moralne ravnodušnost pri korišćenju Njegoševih stihova za savremeno podizanje populizma i agresivno ostvarivanje političkih ciljeva. Nasilno dekontekstuiranje pjesnikove misli naročito je vidljivo kad ih pojedini vjerski ideolozi upotrijebe da potkrijepe svoje aspiracije, prenoseći u naše vrijeme Njegoševe iskaze protivu onovremenih pripadnika islama. A ti iskazi imali su kohezionu ulogu u crnogorskom narodu jer su tadašnji pripadnici islama djelovali po diktatu iz (okupatorskoga) državnog centra – Porte. Zato se Njegoševa osuda islamizacije nikako ne može primijeniti na savremene odnose u kojima se afirmiše međuvjerska tolerancija. Koristeći kao trajno aktuelnu (osnovnu) temu *Gorskog vijenca* – „istragu poturica“ agitatori velikoržavlja, poklonici krilatice „osveta Kosova“, nijesu prihvatili činjenicu da je, za stoljeće i po od Njegoševe smrti, došlo do radikalnih društvenih promjena, kao i do promjena semantike pojedinih simbola. Zloupotrijebljeni su u naše vrijeme i Njegoševi stihovi, „Zlo činiti ko se od zla brani, / tu zločinstva nije nikakvoga“, koje u njegovoj drami *Šćepan Mali* izgovara jedan Turčin, da bi se „opravdale“ genocidne akcije protivu Muslimana.

Na žalost, činjenica o savremenome nasilju nad Njegoševim poetskim nasljeđem nije prihvaćena, niti valjano ocijenjena, pa se jedan uticajni bosanski političar usudio da 1990. godine izjavi da je *Gorski vijenac* „priča o istrebljenju poturica“, a da su docniji zločini nad Muslimanima – „nastavak“ toga što je Njegoš uzео za predmet svoga djela.

Danilo RADOJEVIĆ

**A REVIEW OF NJEGOŠ'S WORKS IN THE CONTEXT
OF OTTOMAN RULE**

As a statesman, politician and diplomat, Njegoš expressed his views about the position of the Balkan peoples under Turkish rule. In addition to the diplomatic and other correspondence, he transposed such views into his works of poetry. Njegoš's attitudes towards the Turkish rule are often not objectively analyzed in the voluminous literature on the great Montenegrin author; they were generalized and taken as his (exclusive) relationship towards the Islamic religion. Njegoš's condemnation of the methods of Ottoman rule, reflected in the fact that it used religion as an encouragement and support for the invasion, was often given the meaning of antagonism towards the Islamic religion. It is necessary to emphasize this distinction, which is present in Njegoš's poetic works, through which he shaped the contemporary Balkan problems. It is particularly important to emphasize the difference in Njegoš's attitudes towards the issue.

Key words: *Njegoš, Islam, resistance to occupation, abuse of Njegoš's works*